

- Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.). – К., 1957.
3. Алексеева Н.Л. *Культура нового села*. – Львів: Каменяр, 1974; Даниленко В.М. *Рабочий класс и культурная революция на Украине*. – К.: Наукова думка, 1986.
 4. Бондарчук П.М. *Національно-культурна політика більшовиків на Україні на початку 20-х років*. – К., 1998; Ващенко І.В. *Політика українізації 20-х початку 30-х рр. в Україні: проблеми історіографії*. – Харків, 2001.
 5. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України)*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 631.
 6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 747.
 7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 632.
 8. *Статут Товариства „Сельбуд”*. – К.: Вид. Київського Окресельбуду, 1926.
 9. *Висновки щодо політико-освітньої роботи на селі. 3 матеріалів куцшових семінарів Харківської округи 1925–1926 рр.* – Харків, 1927.
 10. *Доповідь народного комісара освіти т. Затонського на IV-й сесії ВУЦВК 3.11.23 р. про ліквідацію неписьменності // Порадник ліквідатора не- та малописьменності.* / Під ред. Ц.М. Підгірненської та А.С. Ліберман. – Харків, 1924.
 11. *Афанасьев В.В., Ветров В.О., Канавенко С.А. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917–1941 рр.)*. – Харків, 1968.
 12. ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 11.
 13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 437.
 14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 15.

О.П. Тригуб

СЕЛЯНСТВО ТА РОЗКОЛ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ 1920-х рр.

Значний інтерес сучасних дослідників викликають процеси та зміни, що відбувалися у перші десятиліття становлення радянської влади, т.зв. „міжвоєнний період”. Історики, філософи, етнографи все частіше звертаються не лише до розгляду фактологічного матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, політичної ситуації і т.д., а й намагаються проникнути в глиб тих складних процесів, що відбувалися в соціумі Радянської України. Одним із таких питань є зміна ментальності українського селянина, звичаїв, уявлень, вірувань, які зазнали значних трансформацій протягом 20–30-х років ХХ ст. під впливом формування всеохоплюючої тоталітарної системи, що не сприймала ніяких ідей, крім ідеї побудови соціалізму.

Певний інтерес стали викликати зміни рівня релігійності українського села того часу, ставлення селян до складних процесів у середовищі православної церкви, зокрема розколу Російської православної церкви (РПЦ), що мав широкий розмах упродовж 1922–30-х років. На жаль, цьому питанню у наукових публікаціях не приділяється належної уваги ні новітніми дослідниками-аграрниками [1; 27; 29 та інші], ні істориками-релігієзнавцями [25; 30 та інші]. Винятком є хіба що новітнє дослідження відомого українського дослідника історії православ'я 1920–30-х рр. Олександра Ігнатуші [26], але у цій роботі автор майже не торкнувся питання ставлення селянства до розколу РПЦ, зробивши акценти на рівні релігійності, вікових, соціальних та майнових характеристик віруючого українського селянства [26, 373–408].

Автор запропонованої статті ставить за мету дослідити ставлення селянства УСРР до розколу РПЦ у 20-х рр. ХХ ст. Об'єкт вивчення – релігійна ситуація в УСРР, предмет – розкол РПЦ і ставлення до нього селян.

За переписом 1926 року, чисельність сільського населення в Україні, що становило основну масу віруючих, – 23,6 млн осіб. За віковим цензом сільське населення розподілялося на дітей до 13 років (8,6 млн чол. – 36,4 %), підлітків від 14 до 17 років (2,5 млн чол. – 10,6 %), працездатних 18–60 років (11,3 млн чол. – 47,9 %), серед яких переважали жінки – 53 %, і селян віком понад 60 років (1,2 млн чол. – 5,1 %). Культурний рівень українського селянства був украй низьким: 1926 року неписьменною залишалася половина населення старшого від 7 років (33,2 % чоловіків, 66,6 % жінок) [28; 242–243]. Саме ця частина селянства становила основну масу віруючих, що відстоювала свої релігійні переконання.

Звернемося до характеристики процесів, що відбувалися у православної церкві на початку 1920-х років, які призвели до виникнення розколу РПЦ у 1922 р. та його поглиблення і поширення у подальшому.

Влітку 1922 р. до української церкви (Українського екзархату РПЦ) потрапляють реформаційні вітри у вигляді так званого „обновленського” руху, що на той момент був представлений групою „Жива Церква” („Ж.Ц.”). У той час, коли у Москві та Петрограді у середовищі РПЦ вирували революційні події: арешт та усунення Патріарха Тихона, захоплення церковної влади групою „Ж.Ц.”, розкол духовенства та віруючих українське духовенство зайняло вичікувальну позицію: або уважно спостерігаючи за подіями у Москві, або ж, узагалі, не будучи в курсі вищезазначених подій. Події літа 1922 року в середовищі РПЦ якої-небудь реакції з боку віруючого селянства не викликали. Як правило, вирішення цього питання продовжувало залишатися у компетенції духовенства, яке, перебуваючи на сільських парафіях, було малообізнаним у тих процесах, що відбувалися в столиці та губернських містах. Наприклад, у Миколаївській губернії восени 1922 року провели анкетування духовенства, одним із питань якого було таке: „Ставлення до останніх подій в житті православної церкви і взагалі релігійних культів (тихоновство, обновленство, „Жива церква”, „Вільна церква”, автокефалія, українізація)”. Досить яскравою і типовою для сільського духовенства була відповідь священника Свято-Миколаївського храму с. Касперо-Миколаєвки Антона Пігульського, який відповів, що „про існування рухів, поіменованих у цьому пункті, довідуєся лише із анкети (і це через півроку після подій у Москві та Харкові. – О.Т.). Життя в глухому селищі, відсутність газет, періодичної преси, відсутність зв'язку з культурними й освіченими пунктами позбавляють можливості знати чим живе Росія, які в ній течії й рухи, як у релігійному, так і в інших відношеннях. Ідуть чутки про новий рух під назвою „Жива Церква”, але в чому полягає він, точно мені невідомо, хоча уривчасті відомості кажуть на користь цього руху. Більш докладне знайомство з рухом „Жива Церква” прилічить імовірно й мене до цього угруповання, тим більше, що мені відомо про прихильне ставлення деяких авторитетних духовних осіб та ієрархів до цього руху” [8, 91–92].

Відповідно, маса малограмотного селянства тим більше не могла знати про те, що відбувається у православній церкві. Так, у листопадовому звіті ДПУ Ново-Московського повіту Катеринославської губернії повідомлялося, що „населення ставиться до церкви пасивно, головним чином тому, що не розуміє, що відбувається у церкві” [6, 35-зв.]. Така ситуація у сільській місцевості, незважаючи на досить потужну агітаційну кампанію в радянській пресі протягом другої половини 1922 року, спостерігалася на всій території України та в Криму. Навіть на початку 1923 р. Євпаторійський благочинний протоієрей Сербінов повідомляв місцевий адмінвідділ: „З програмами новоутворених обновленських груп в церкві ні наше духовенство, ні миряни повного знайомства не мають... [але] завдяки неприродності розповсюдження цих ідей, віруючі до обновленського руху відносяться негативно, і навіть злобно” [2, 48]. Це призвело до того, що протягом часу так званого „інформаційного вакууму” селяни автоматично, разом зі своїм духовенством, увійшли до складу групи „Ж.Ц.”. Про це із певним задоволенням повідомляла Катеринославська губернська газета: „Майже у всіх селах селяни приєдналися до „Живої Церкви” [24, 2].

На відміну від селян, міщани були краще проінформовані з цих питань, що у подальшому, на нашу думку, вплинуло на ставлення широких кіл селянства через мирян-депутатів. 29 вересня 1922 р. на загальному зібранні духовенства та представників парафіяльних громад Одеського повіту під час обговорення питання про ставлення до Вищого Церковного управління (у Москві) та групи „Жива Церква” віруючі-депутати рішуче повстали проти оновлення „Ж.Ц.” та ВЦУ, докоряючи духовенству за малодушність, слабкість та розкол у його середовищі, наголошуючи: „Ви отці боїтеся, так ми будемо захищати церкву”. При цьому пригрозили: „Якщо духовенство примкне до „Ж.Ц.”, то вони (віруючі – *О.Т.*) привезуть духовенство із Болгарії та Греції” [10, 302-303].

Пасивність провінційного духовенства, і отже мирян, не могла продовжуватися тривалий час. Активна позиція віруючих у містах привела до появи опозиції церковним реформаторам, що стало ширитися і на сільські громади. Станом на кінець листопада 1922 р. працівники ДПУ на місцях у своїх звітах відзначали, що „загальна маса віруючих виявляє значний інтерес до обновленського руху і вимагає від духовенства роз’яснення програми „Ж.Ц.” і це „хвилею уми багатьох мирян-віруючих” [3, 165; 14, 116-зв.]. У результаті інколи селяни відмовлялися сліпо йти за своїми пастирями, як це відбулося 27 листопада 1922 р. на Балтському окружному з’їзді духовенства та мирян у м. Красно-Ноябрьську. Духовенство підписало Статут „Ж.Ц.”, а селянство відмовилося, мотивуючи це тим, що йому не зовсім зрозуміло, що таке „Жива Церква” і необхідне роз’яснення парафіянам. Лише за такої умови сільські депутати погоджувалися підписати Статут [9, 105].

Це змушувало духовенство бути обережним із віруючими. Як приклад, можна навести рішення з’їзду духовенства та мирян п’ятого округу Катеринославського повіту, що відбувся 1 грудня 1922 р. у м. Камінське про те, щоб „широким верствам віруючих про розкол серед духовенства, про церковні рухи нічого не говорити, а на всі питання відповідати,

що розколу, як такого, немає, а були незначні суперечки серед вищого духовенства із-за „теплих місць” і що вони вже зжиті” [3, 166]. Результатом такої політики з боку духовенства була майже повна дезорієнтація віруючого селянства про внутрішні розколи, що відбувалися в середовищі РПЦ, провідну роль у формуванні відношення селянства до „Ж.Ц.” стали грати „окремі, більш активні миряни, головним чином куркулі, що співчують тихоновцям, які стали провідниками тихоновської агітації на селі” (відзначало у своєму звіті Катеринославське ДПУ) [4, 100].

На початку 1923 року ситуація щодо ставлення селян до розколу, починає кардинально змінюватися. На селі з’являється опозиційно налаштоване духовенство, бродячі ченці та черниці, що активно закликали не схилитися до „Живої Церкви”, називаючи її неканонічним угрупованням, що захопило владу в церкві. Це дало досить вагомий результат у ставленні селянства до розколу. Наприклад, у Ново-Миколаївському районі Запорізької округи весною 1922 р. священник „Ж.Ц.”, пропагуючи ідеї нового руху, „азнав невдачі, хоча й мав багато прихильників, ... бо за греко-російську церкву тримається темне відстале населення – переважно жінки і старі, і при виникненні якого-небудь питання про „Живу Церкву” ці фанатичні жінки, підбурювані попами, влаштовують ледве не бійку, усі прихильники „Ж.Ц.” у той час поводити себе спокійно, не бажаючи із-за жінок створювати скандалу” [32, 134-зв.]. На Донеччині такі спроби дуже часто блокувалися віруючими за допомогою улаштування протестів-демонстрацій, які „доходили інколи до безчинств та погроз на адресу „Ж.Ц.”, ДПУ тощо” [31, 4]. В Єлисаветградській окрузі селяни за уподобаннями розділилися за майновою ознакою: куркулі та духовенство виступали проти обновленців, що інколи доходило до бійок, а незможники добре сприймали нові ідеї в середовищі РПЦ [11, 4].

Навесні 1923 р. церковна смута та настрої викликали все більшу заклопотаність, обурення віруючих. Це яскраво виявилось в „наказах” делегатам майбутнього Собору, прийнятих на передвибірних парафіяльних зборах. Більшість із них містила вимоги віруючого селянства: не змінювати православне віровчення, не ламати догмати, всі церковні реформи проводити після рішень Собору тощо.

Собор відкрився у Москві 29 квітня 1923 р. Надії значної частини духовенства і віруючих на те, що він примирить, нівелює суперечності, укаже майбутній шлях, не здійснилися. 3 травня на ньому була прийнята постанова, яку з обуренням сприйняла більшість мирян, що у підсумку негативно позначилася на обновленстві: був позбавлений сану і чернецтва Патріарх Тихон. Зважаючи на існуючі настрої у церковному суспільстві, Собор значно обмежив розміри реформаторства, залишивши непорушними і догмати, і таїнства, і богослужбовий чин. Собор узаконив рівнозначність одруженого і безшлюбного єпископату, а після деяких коливань і другошлюбність кліриків, увів новий Григоріанський календар [37, 29-30].

Постанови, прийняті Собором, були гарним матеріалом для агітації проти „Ж.Ц.”. З огляду на фанатизм більшої частини віруючого населення, тихоновці у своїй агітації особливо наголошували на постанові про введення нового стилю у церковному житті, на неканонічність осуду патріарха Тихона, а

також на тому, що Собор взагалі немає права судити Тихона за цивільні злочини. Наприклад, на Черніговщині тихоновці протягом літа 1923 р. активно використовували у своїй агітації постанови обновленського Собору: новий стиль, подвійний шлюб, білий єпископат, перегляд обрядовості тощо, що „зустрічало незаперечне співчуття серед широких релігійних мас, незадоволених нововведеннями обновленців” [23, 101].

Необразлива сутність зміни стилю була, однак сприймалася селянством, навіть і без агітації тихоновців, як зазіхання на одну з основ православної церкви, тим більше, що це мало характер підроблення під бажання радянської влади. „У цілому ряді сіл, – відзначало Катеринославське ДПУ, – де священники намагалися видозмінити час служби й переносили дні свят, згідно з новим розпорядженням, отриманим з обновленського єпархіального управління, баби-крикливиці й „групи реакційних церковних воротил” силоміць змушували священників повертатися до старого стилю” [4, 101-102].

Неприйняття нового стилю спостерігалось серед селянства усіх губерній без винятку. В огляді про стан Одеської губернії за січень-вересень 1923 р. відзначалося: „Введення нового стилю майже всюди було зустрінуте недоброзичливо; на минулих церковних святах за новим стилем віруючі в більшості були відсутні й навпаки, у свята за старим стилем церкви були переповнені. *Особливо противилося введенню нового стилю селянство* (виділення наше – О.Т.)” [13, 112]. На Харківщині спостерігалася така ж ситуація: у Валківському районі Харківської округи траплялися випадки, коли священники відслужили свято за новим стилем, а із селян ніхто не з’явився, і тоді відбувалася служба повторно, але за старим стилем. У с. Водолага, коли в церкві почали служити священники „Живої Церкви”, селяни заявили, що „ми в цю церкву ходити не будемо, а якщо бажаєте, то беріть її під клуб...” [34, 105]. Подібну заяву зробили селяни с. Зелений Гай (передмістя Харкова) [34, 138].

На Сумщині це нововведення інколи призводило до сумних наслідків: в окремих селах за проведення служб за новим стилем віруючі били своїх пастирів. Це було пов’язано, як відзначає Сумський округом КП(б)У, з тим, що „селянство, яке значною мірою відносить початок і закінчення тих чи інших польових робіт до певного церковного свята, тримається консервативно і за звичкою розраховує за старим стилем” [19, 26]. Подібний випадок агресивного ставлення віруючого селянства стався у с. Бобровиці Чернігівської губернії: коли священник вирішив відсвяткувати свято Петра та Павла за новим стилем „баби-парафіянки розлютившись, хотіли його побити, зірвати з нього рясу тощо” [22, 86]. У с. Проходи Липецького району Харківської округи після того, як священник почав провадити служби за новим стилем, віруючі закрили церкву і не пускали до неї свого священника [17, 26-зв.].

У багатьох селах почали проводити службу на церковні свята двічі. Павлоградське ДПУ у липні 1923 р. із цього приводу відзначало: „Виходить те, що перше свято [священник] служить за розпорядженням, а друге – за бажанням, внаслідок чого у селянства, що не зовсім розбирається у питаннях церкви, а тупо наполягає на невтручанні у справи церкви [з боку] влади, склалася думка, що влада наказує духовенству,

даючи розпорядження на місця. Цей момент трохи загострює ставлення до влади, й селянство часто вказує на втручання влади, якого не повинно бути за декретом „Про відокремлення церкви від держави”. Характерно відзначити, що чим більше виходить непорозуміння у середовищі духовенства, тим більше селянство зацікавлюється становищем і завжди доходить висновку, що церква утискується владою і це змушує його ревніше ставитися до церкви” [5, 5-6]. На Старобільщині (Донецька губернія) селяни за сведення нового стилю почали називати обновленських священників „агентами комуністів” [33, 265], а „Живу Церкву” – „радянською церквою”, яка утримується на кошти радянської держави [34, 105]. Такої ж думки притримувалися віруючі на Полтавщині, стверджуючи, що „живі” діють на гроші комуністів”, а їхні керівники – провокатори, таємні агенти радянської влади, ДПУ [16, 124, 115 зв.].

Потрібно відзначити, що не можна говорити про повне неприйняття обновленських ідей селянською масою. Незважаючи на те, що переважна маса віруючих виступила проти церковних реформ і, зокрема, як зазначалося вище, проти введення нового стилю, зустрічалися парафії, які або повністю переходили до нової церкви, або ж розколювалися на два ворогуючих табори. Останні або захоплювали храм, або ж розподіляли його на дві частини і орендували потижево: тиждень храмом користується група одного напрямку, тиждень – другого. Про неоднозначність ставлення селянства до реформування церкви повідомляло ДПУ Одеської округи у своєму інформаційному звіті від 25 листопада 1923 р.: „Відношення селянства до усіх нових реформ, що проводяться у церковному житті, не завжди однакові: одні – прибічники обновленської, інші – тихоновської течії... Переважна більшість останніх селяни літні, і переважно жінки, забиті з давніх-давен релігійним дурманом” [12, 46]. На Єлизаветградщині у травні 1923 р. багато сільських парафій виносили резолюції, в яких звинувачували політиканство у церкві, злочинні діяння Патріарха Тихона стосовно радянської влади [11, 23]. На Харківщині „селяни ряду волостей вказали, що раз [Патріарх] Тихон є ворогом радянської влади і захищав інтереси іноземного капіталу, то він повинен був бути наказаний за свій злочин” [34, 71]. Такі факти можна назвати швидше винятком, аніж правилом, хоча вони свідчать про неоднозначне ставлення селянства до розколу РПЦ.

II Всеросійський Помісний Собор став кульмінаційним у розвитку обновленства. Незабаром після завершення його роботи відбулися події, що до основ потрясли обновленську церкву. Після місячного перебування у в’язниці ОДПУ 16 червня 1923 р. Патріарх Тихон подав заяву до Верховного Суду РСФРР із каяттям про свою колишню „антирадянську діяльність”, із проханням звільнити його з-під варти. 27 червня 1923 р. його заява була задоволена.

Відразу ж після звільнення Патріарха починається катастрофічний спад впливу обновленців і широкомасштабне повернення віруючих і духовенства під його окормлення. Влітку 1923 р. виник безпрецедентно потужний стихійний народно-релігійний рух, так звана „тихоновщина”. Він прокотився всією країною.

Над обновленством нависла загроза краху, щоб уникнути цього, було обрано курс на згортання реформаторства. У першому ж зверненні Синоду до православного народу говорилося: „Ми свято, твердо і непохитно дотримуємо і будемо дотримувати до закінчення нашого життя чистоту вчення православної віри, її таїнства і догмати”. Щоб позбутися репутації „руйнівників церковної старовини”, обновленці стали зводити до мінімуму нововведення, що вже практикувалися. Різко скоротилося зведення в архієрейський сан одружених священників, перестав формуватися перехід богослужіння на живу російську мову, поступово почали відмовлятися від нового стилю [37, 32-34].

Незважаючи на згортання реформаторських тенденцій, створити позитивний імідж обновленству не вдалося. У другій половині 1923 – першій половині 1924 рр. в Україні розгорнулася агітація духовенства усіх гатунків на захист течії Патріарха Тихона. Таємний відділ ДПУ у своїй доповіді „Про стан церкви на Україні” для ЦК КП(б)У відзначав: „Завдяки звільненню Патріарха Тихона, елементи духовенства, що стоять на його платформі, підняли голову і почали проводити свою реакційну роботу. Щоб розбудити в народних масах марновірство і фанатизм, тихоновці починають вести роботу з „оновлення” куполів, ікон, хрестів, проводять у церквах нічні моління, які набирають характеру епідемії серед наелектризованої маси, нерідко з’являються крикливиці і різні темні особи, що ведуть розмови про швидке рятування від антихристов, жидів тощо; по селах починається ходіння ченців й особливо черниць, що сіяли серед селян, які є найбільше віруючим елементом, контрреволюцій й замасковану словами про „істинно-православне” християнство” [35, 27]. Теж спостерігаємо на Полтавщині: „У зв’язку зі звільненням Патріарха Тихона констатуємо загальний підйом духу та нелегальну агітацію серед віруючих мас, особливо серед селянства, за тихоновське управління” [15, 120].

На Богодуховщині (Херсонська губернія) „тихоновці ведуть жорстку кампанію проти „Ж.Ц.”, називаючи останніх загарбниками, боговідступниками, еретиками”, „христопродавцями”, „невірними”, комуністами тощо, а їх послідовників – заблудлими [18, 65; 20, 32-33]. На Ізюмському окружному з’їзді духовенства та мирян 2 червня 1924 р. єпископ Йосиф (Кречетович) у своєму виступі наголошував, що „тихоновці доводять віруючим, що наші єпископи носять на грудях не восьмикінцеві, а п’ятикінцеві хрести, подібні до комуністичної зірки; що на ризах замість хрестів нашиті серп та молот тощо” [21, 20]. Така агітація, незважаючи на її глибокий фанатизм та безглуздість, мала досить значний результат, бо в більшості губерній перевага на селі була саме на боці прихильників патріарха.

Однак така агітація не завжди завершувалася перемогою тихоновського духовенства. Так, у с. Мостки Старобільської округи Донецької губернії священник тихоновського напрямку Марсов вступив у дискусію із обновленцями на тему „Тихоновщина та обновленці” при значному скупченні віруючих селян.

Під час неї виступ отця Марсова заглушали вигуками: „Геть зрадників, кровопивць... Ми не забули того, що зробив Тихон для робочих та селян”. У результаті Марсов зазнав поразки і змушений був залишити парафію [7, 90-91].

Цікавим є те, що прихильники різних течій РПЦ на селі порівняно чітко диференціювалися за соціальним складом або майновим станом. Для порівняння візьмемо дані по Полтавській губернії станом на 1 січня 1925 р. та Коростенської округи (колишня Волинська губернія) станом на 1 січня 1926 р. (табл. 1).

Таблиця 1 [36, арк. 93-зв.; 26, С. 385].

Майновий склад віруючого селянства в середині 20-х рр. ХХ ст. за течіями РПЦ

Майновий стан	Полтавська губернія		Коростенська округа	
	оновленці (%)	тихоновці (%)	оновленці (%)	тихоновці (%)
Заможні	6,8	15,5	0,5	2,5
Середняки	51,2	42,1	57,2	50,3
Бідняки	40,3	37,7	42,3	46,3
Батраки	1,7	4,7	-	-

Як бачимо, склад віруючого селянства різних конфесій РПЦ деякою мірою підтверджує дані інформативної частини ДПУ, яке постійно наголошувало на тому, що опорою тихоновщини є куркульський елемент, який переважно і підтримував матеріально духовенство.

Розкол і пов’язана з ним міжконфесійна боротьба пустили глибоке коріння в селянському середовищі. „У кожній парафії є 2-3 течії. Хвилювання великі... В парафіях розбрат. Деякі селяни у свої церкви не ходять (с. В[иший] Булатець), а ходять до собору в Лубни”, – малював досить типову картину голова Соборно-єпископської церкви єпископ Феофіл (Булдовський) перед зібранням духовенства й мирян 1-ї благочинницької округи на Лубенщині 16 січня 1927 р. [26, 406].

Сучасний український дослідник О. Ігнатуша стверджує, що „йдучи за духовними провідниками, а нерідко й більше того – ведучи за собою духовенство, українське село до середини 1920-х рр. в основному зробило свій конфесійний вибір. Він зводився до підтримки такої української церкви, яка була б традиційною і, водночас, якнайближчою до народного життя. Але розуміння цих понять у селянському середовищі виявилось різним. Вибір орієнтації залежав від рівня релігійної та національної свідомості населення, етнонаціональної структури регіону, змісту ідеології конкретних конфесій, сили місцевих побутових традицій, авторитету провідників церкви і, не в останню чергу від загального спрямування церковної та національної політики влади” [26, 406-407].

Однак своїєї мети радянська влада все-таки досягла: авторитет духовенства було підірвано. Катеринославське ДПУ на початку 1925 р. відзначало такі результати розколу РПЦ: „Авторитет духовенства на селі усе ще досить великий, але разом з тим необхідно виокремити один надзвичайно важливий момент. Це те, що авторитет священника, як керівника

мирян, як особи, до якого звертаються за вирішенням питань у важку хвилину життя, остаточно підірваний. Серед сільського населення мають авторитет окремі церковники, що так чи інакше імпонують їм, але на духовенство в цілому дивляться як на звичайних професіоналів, що працюють з чисто матеріальних міркувань, але аж ніяк не як на справжніх духовних керівників. Це добре підкреслюється хоча б тим фактом, що вигнання самим ганебним чином священика із церкви зробилося самим звичайним явищем, що в цей час образити й навіть побити священика, незважаючи на те, що він може бути у своєму богослужбовому одязі й при виконанні служби, вважається річчю досить допущеною. Дуже значно вплинув на втрату духовенством свого авторитету той факт, що багато церковників кілька разів переходили від обновленців до тихоновців, супроводжуючи це принизливою церемонією каяття, де найчастіше сиволосий старець-священик стає перед повною народом церквою на коліна й просить простити йому його оману в ересі, здійснену по молодості років, а такі випадки зафіксовані” [4, 130].

Отже, селянство намагалося зберегти віру своїх батьків. Незважаючи на консервативність селянства, на його світогляд та сприйняття розкольницьких ідей вплинули агітаційні матеріали різних угруповань, схвальність цих ідей радянською владою (особливо фактор невтручання радянської влади у справи церкви), збереження віри їхніх батьків тощо. В той же час, розкол РПЦ посилив антиклерикальні настрої українського селянства, що дозволило більшовикам провести кампанію знищення церков 1929–1930 років, а у подальшому здійснити справжню атеїзацію сільського населення, коли значна частина сільського населення ставилася до церкви якщо не вороже, то байдуже.

1. Ганжа О.І. *Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.)*. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000.
2. *Державний архів Автономної Республіки Крим*. – Р-663. – Оп. 10. – Спр. 812.
3. *Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДнО)*. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 635.
4. ДАДнО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1602.
5. ДАДнО. – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 29.
6. ДАДнО. – Ф. П-73. – Оп. 1. – Спр. 15.
7. *Державний архів Донецької області*. – Ф. Р-2375. – Оп. 2. – Спр. 41.
8. *Державний архів Миколаївської області*. – Ф. Р-156. – Оп. 1. – Спр. 109.
9. *Державний архів Одеської області (далі – ДАОО)*. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 102.
10. ДАОО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 393.
11. ДАОО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 652.
12. ДАОО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 15.
13. ДАОО. – Ф. Р-1915. – Оп. 1. – Спр. 19.
14. *Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО)*. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 49.
15. ДАПО. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 80.
16. ДАПО. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 81.
17. *Державний архів Харківської області (далі – ДАХО)*. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 911.
18. ДАХО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 922.
19. ДАХО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 963.
20. ДАХО. – Ф. Р-519. – Оп. 1. – Спр. 53.
21. ДАХО. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Спр. 1975.
22. *Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО)*. – Ф. Р-15. – Оп. 4. – Спр. 13.
23. ДАЧО. – Ф. П-8477. – Оп. 1. – Спр. 885.

24. *Живая Церковь на Екатеринославщине // Звезда (Екатеринослав)*. – 1922. – 6 октября (№66).
25. *Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922–1928)*. – Рівне: Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2002.
26. *Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)*. – Запоріжжя: Поліграф, 2004.
27. *Капустян Г.Т. Дві „правди”, або українське село в двадцяті роки двадцятого століття*. – Кременчук, 2003.
28. *Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 234–256.
29. *Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921–1929 рр.)*. – Одеса: ТОВ ВІД, 2004.
30. *Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917–1930-ті роки*. – Полтава: „АСМІ”, 2004.
31. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2187.
32. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 186.
33. *Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України)*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1692.
34. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1706.
35. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1772.
36. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006.
37. *Шкаровский М.В. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви XX века*. – С.Пб.: НЕСТОР, 1999.

Ю.А. Святець

ІСТОРІЯ ЩОДЕННОСТІ В СЕЛЯНСЬКІЙ ЕПІСТОЛЯРІЇ ПЕРІОДУ НЕПУ

Громадська свідомість селян була однією з ключових проблем піклування радянського уряду та партії більшовиків. В стенографічному звіті XII з'їзду РКП(б) (17-25 квітня 1923 р.) читаємо: „Для кожної основної верстви читачів необхідно створити особливий (курсив наш – Ю.С.) тип газети. Маючи цілу систему газет (курсив наш – Ю.С.), партія повинна більш-менш точно розподілити між ними сферу діяльності, щоб кожна газета орієнтувалася здебільшого на певну верству маси читачів” [1, 711]. Тобто, більшо-ви-ки відверто заявили про необхідність тотального захоплення інформаційного простору суспільства з метою пропаганди своїх ідей та роз'яснення суті обраного курсу. У постанові Оргбюро ЦК РКП(б) від 1 грудня 1924 р. „Про тип робітничих та селянських газет” визначені основні засади системи газет: „а) в промислових центрах та губерніях з наявністю робітничого населення повинна видаватися робітнича щоденна газета та селянський щотижневик; б) в сучасних селянських губерніях місцеві керівні газети необхідно перетворити переважно в селянські, пристосувавши їх до читача селянина-передовика, причому в цих же губерніях слід для обслуговування масового селянського читача (курсив наш. – Ю.С.) видавати щоденну газету або організувати мережу (курсив наш – Ю.С.) повітових (окружних) газет там, де це можливо...” [2, 118]. При цьому одним із провідних завдань перед редакціями селянських газет ставилося обов'язкове ознайомлення селян „з міжнародним та внутрішнім становищем в СРСР, діяльністю партії, культурно-господарським